

MISLOVICS ERZSÉBET

**Szeged város bünyfenyító törvényszéki jegyzőkönyveinek
zsidó vonatkozású bejegyzései, 1861–1871**

Records of Jewish-related entries in the Criminal Court records of Szeged City Archives, 1861–1871. The study presents the experiences of exploring the Jewish-related documentary material of the Criminal Court records of Szeged City Archives, and focuses on the analysis of the available sources from the period between 1861 and 1871. Cases brought before the Criminal Court do not only contain judgments, the source material sheds light on the economic and social relationships of the members of the Jewish community.

Keywords: Jews, Criminal Court, Szeged, Hungary, judgement

A tanulmány a Bünyfenyító Törvényszék jegyzőkönyvi állagának Szeged Város Levéltárában található, zsidó vonatkozású dokumentumanyagának feltárási tapasztalatait mutatja be, valamint a rendelkezésre álló forrásanyag elemzését helyezi a középpontba az 1861–1871 közötti időszakban.

Szeged szabad királyi város és a zsidóság

Szeged város az újkorban, 1719-ben nyerte el a szabad királyi városi rangot III. Károly uralkodása idején. A király által biztosított 1719. május 21-én keletkezett privilégiumlevél városi engedélyhez kötötte a településre való befogadást, valamint engedélyezte a város számára a bíraskodás jogkörét. Szeged városa csakúgy, mint a korszak valamennyi szabad királyi városi rangú települése, különös gonddal felügyelte a zsidóság városfalakon belüli letelepedésének lehetőségét. A fent említett privilégiumlevél sorai között olvasható, hogy a városi tanács dönthet „*a rácok és zsidók befogadásáról, avagy megtűréséről*”.¹ Azaz a városi magisztrátus hatáskörébe tartozóan tilthatta, avagy engedélyezhette a zsidó lakosok megtelepedését. A rendelkezés magyarázatául az 1526. évi augusztusi események szolgálnak. A török betörését követően az országban kialakuló zűrzavaros helyzetet kihasználva a nyugat-magyarországi városok polgárai elérkezettnek látták az időt a gazdasági vetélytársakkal való leszámolásra azok elűzése révén. Mindaddig a zsidók feletti ellenőrzés uralkodói jogkörnek minősült IV. Béla 1251-ben kiadott privilégiumlevele értelmében.² A zsidók mint a kamara szolgálói (*servi camerae*) az uralkodó közvetlen fennhatósága alá tartoztak, emiatt a város sem a bíraskodás jogát nem alkalmazhatta felettük, sem a közös teherviselés

¹ Löw–Kulinyi 1885, XV.

² Komoróczy 2013, 76–87.

hatályát nem terjeszthette ki rájuk. Kizárólag az uralkodó adóztathatta őket. A város a zsidó lakosainak a gazdasági tevékenységét korlátozhatta, de nem tilthatta meg. 1526-ban azonban három szabad királyi város (Nagyszombat, Sopron, Pozsony) magisztrátusai elnyerték a Habsburg-uralkodótól a „*de non tolerandis Judaeis*” jogát, azaz nem kellett megtérniük zsidó lakosokat a városfalakon belül.³ Szeged városa a török kiűzése utáni országújjáépítési időszakában erre a jogra, illetve az elnyert szabadalomlevélre hivatkozva korlátozta a zsidók megtelepedését.⁴ A zsidóság az újkori betelepítés során a feudális rendszer törvényi kereteinek továbbélésével találta szembe magát. Jogi helyzetük, amely a gazdasági tevékenységük kereteit is meghatározta, kettősséget rejtett magában. A letelepedésük támogatása a földesurakhoz köthető, akik az uralkodói jogkör átvételével a privilégiumlevelekkel a közösségeknek a védelmet biztosítják, és engedélyezik a megtelepedést a birtokaikon. A földesurak a szervezett letelepedést irányították, főként a korszak kezdetén, és ezzel egyidejűleg a zsidóság spontán megtelepedését is támogatták.⁵ A Habsburg-uralkodók adóztatással kívánták fenntartani maguknak a zsidóság feletti ellenőrzés jogát, jöllehet a védelmezői szerepkörrel már lemondtak. 1698-ban I. Lipót bevezette a *tolerancia taxát*, amelynek a behajtása földesúri ellenállásba ütközött, főként a nyugat-magyarországi területeken.⁶ 1749-ben Mária Terézia véglegesítette ezt az adónemet.⁷ Ez a *taxa* az elnevezésével is utalt arra, hogy a zsidóság túrt jogi státuszba került, amely megkülönböztette a zsidó lakosokat az ország többi lakosától. II. József uralkodásának időszakában a felvilágosodás eszméi az uralkodó politikájára is hatást gyakoroltak. Felvilágosult abszolutista uralkodóként az állam szerepét kívánta erősíteni úgy, hogy az ország lakosait annak szolgálatába állítja. A zsidóság esetében az 1783-ban kiadott *Systematica gentis Judaicae regulatio* rendelkezésében a zsidó lakosokat produktív állampolgárokká kívánta átnevelni. Ezért a rendelkezés az oktatás megreformálásával a zsidóság foglalkozási szerkezetének átalakítását célozta meg a korábbi gazdasági korlátozások feloldásával. Emellett utat nyitott a korábban tiltott városi megtelepedésre.⁸ Szeged városa sem vonhatta ki magát a rendelkezés hatálya alól, noha tett erre kísérletet. 1784-ben több zsidó lakos állandó lakhatási jogért folyamodott a városi hatósághoz, s az elutasító válasz után a Helytartótanácshoz fordultak.⁹ A tanács az elutasítás indokaként a városi polgárok gazdasági érdekeire hivatkozott, de ennek alapját a kormány szerv kétségbe vonta.¹⁰ II. József halála után II. Lipót a zsidóság jogi helyzetének rendezésére törekedett, azonban a korabeli viszonyokat megismerve a bonyolult viszonyrendszer tisztázására nem vállalkozott. Az 1791-ben kiadott törvény (1790/91. 38. tc.) a zsidóság fennálló helyzetét rögzítette.¹¹ A városok a törvény értelmezésében arra az állás-

³ MZSO V/2. 9–10; MZSO V/2. 1120.

⁴ MNL CsCsVL Szeged IV. 1003.a 1784/328.

⁵ Néhány példa a földesúri privilégiumlevelekre: Oroszvár: MZSO VIII. 364; Kismarton: MZSO V/1. 537; Köpcsény: MZSO V/1. 825; Nagymarton: MZSO V/1. 837; Kabold: MZSO V/2. 1069; Lakompak: MZSO V/1. 825; MZSO III. 177; Keresztúr: MZSO V/2. 1095; Pozsonyváralja: MZSO III. 30; Stomfa: MZSO V/2. 1075; Óbuda: MZSO III. 462; Rohonc: MZSO II. 161; Galgóc: MZSO IX. 604.

⁶ Mislovics 2008, 261.

⁷ MZSO XIII. 165; Bernstein 1900, 599–629.

⁸ Komoróczy 2013, 379–394.

⁹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1003.a 1784/338.

¹⁰ MNL CsCsVL Szeged IV. 1003.a 1784/328.

¹¹ Komoróczy 2013, 436–437.

pontra jutottak, hogy a zsidóság továbbra sem telepedhet meg, és csak azok élhetnek a területükön, akik már 1790 előtt lakosoknak számítottak. A zsidóság értelmezése szerint ez a törvény a II. József által biztosított szabad betelepedést tette lehetővé számukra. Az elkövetkező évtizedekben a városi ellenállás akadályozta az állandó lakhatásukat a városokban. Ennek ellenére történt városi megtelepedés, amelyről Szeged város magisztrátusának panaszja ad számot, mivel a zsidó lakosok száma folyamatosan emelkedett a városban.¹² A népességszám adatait vizsgálva a következőképpen alakult az újkorban a szegedi zsidó lakosok száma: 1787-ben 136 fő, 1830-ban 681 fő, 1842-ben 1682 fő (avagy 2040 fő), 1855-ben 2093 fő, 1870-ben 3628 fő.¹³ Az adatok alapján a városi megtelepedés a fent említett panaszok ellenére nem tekinthető meredek üteműnek. Kezdetben a letelepedést a városi elutasítás akadályozta. A lélekszám emelkedését magyarázza a 18. század során a város gazdasági szerepének jelentősége (a kereskedelmi útvonalak áthaladása, a vásárok tartása).¹⁴ A tiltás ellenére a városba ideiglenesen érkező *commoransok* (ideiglenes lakosok) akár több évtizedig is helyben maradtak, illetve a túrt (tolerált lakosok) rokonai szolgaként, segédként a családhoz nyertek befogadást. Az 1840. évi 29. tc. a zsidóság számára megnyitotta a városok kapuit.¹⁵ Ennek ellenére a városbeli zsidóság lélekszám-emelkedése továbbra sem meredek ütemű a fentebbi adatok alapján. Ennek oka részben abban is kereshető, hogy a sikeres vállalkozók Pestre költöznek el (Wodianer Sámuel).¹⁶

A kutatási anyag fellelhetősége, rendezettsége, jellemzői

A Bünyfenyító Törvényszék jegyzőkönyvei (1861–1871) című állag az MNL Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárában, Szegeden kutatható. Szeged városa már a középkorban elnyerte a polgári feletti bíráskodás jogát, saját választott bírāja ítélkezett az ügyekben. A város rendelkezett a pallosjoggal (*ius gladii*), azaz a büntetőperekben halálos ítéletet is kiszabhatott. A Szegeden megalakuló törvényszék meghatározott napokon tárgyalta a törvénykezési ügyeket, más-más napon került sor a polgári és a büntető perek lefolytatására. Bűnügy esetében a *Sedes Revisoria Malefactorum*, avagy a *Sedes Revisoria Criminalium*, *Sedes Revisoria Captivorum* hozhatott ítéletet. 1753-ban a polgári perek intézésére új bíróságot hoztak létre. 1772-ben már létezett külön polgári, külön büntető, valamint külön peren kívüli eljárások tanácsa. 1786–1790 között ezeknek a törvényszékeknek a hatásköre az uralkodói rendelet értelmében szűkült. 1751-től a büntetőügyeket külön jegyzőkönyvbe vezették. A 19. század folyamán a szabadságharc bukása után Szeged városában megszűnt a városi törvényszék. 1850–1854 között a járásbíróóság, 1854–1861 között kiküldött bíróság látta el a törvénykezési feladatokat. Az Októberi diploma után a törvényszéki tanácsnokok megválasztására sor került, de az igazságszolgáltatás újjászervezése még nem valósult meg. A császári városi törvényszék 1861. április 21-én adta át az ügyvitelt a városi törvényszék-

¹² MNL CsCsVL Szeged IV. 1003.a 1794/1243.

¹³ Az 1735–1739. évekre vonatkozóan MZSO VII. kötetében található összeírásokon, az 1787. évre vonatkozóan Dányi–Dávid (1960) adatsorain, az 1830-es évekre vonatkozóan Fényes (1837–1839) II. és IV. kötetében található adatsorain alapuló saját számítások. 1848-ra vonatkozóan ld. Lów–Kulinyni 1885, 10, Blazovich 2007, 94. 1855-re és 1870-re vonatkozóan Ujvary 2000, 829. oldalán olvasható adatokon alapul.

¹⁴ Bácskai 1984, 59–60.

¹⁵ Komoróczy 2013, 554–555.

¹⁶ MNL CsCsVL Szeged IV. 1003.a 1829/5097.

nek. Szegeden 1861. május 2-án ült össze az újjáalakulás utáni első Bűnfenyítő Törvényszék. Az elnök a polgármester volt. A polgári és bűnfenyítő ügyek eseteit gyakran feljegyezték a tanácsülési jegyzőkönyvekbe. A két törvényszék bizonyos eseteket egymás felé irányított át: Grünfeld Izsák Tiszaújlakról gazdasággal vádolta meg Hajdú Józsefet és Csúti Józsefet. Az ügyet a Polgári Törvényszék hatáskörébe utalták.¹⁷ 1869-ben a Rubin Jakab elleni végrehajtás ügyében hozott határozat teljesítése a Bűnfenyítő Törvényszék elé került.¹⁸

Az üléseken magyar nyelvű jegyzőkönyveket vezettek, amelyek hiánytalanul fennmaradtak. Az iratanyag rendezése során évenként az anyakönyveket egybekötötték. Az összefűzés után 12 jegyzőkönyv maradt fenn az 1861–1871 közötti időszakból. A bejegyzéseket évenként újrászámozással látták el. A bejegyzési számok mellett iktatószámok is szerepelnek (ezek nem sorrendben követik egymást). A jegyzőkönyvekben való eligazodás a segédletek révén a különböző évekre különbözőképpen lehetséges: 1862–1870. évi jegyzőkönyvek anyagához a IV. 1122.c állaghoz rendelt iktató- és mutatókönyvek nyújthatnak segítséget, az állagban a 40–48. kötetek az iktatókönyvek, amelyekben jegyzőkönyvi számok is megtalálhatók, illetve a 49–57. kötetek mutatókönyvek, amelyben iktatószámok is szerepelnek. Az 1861. és 1871. évi jegyzőkönyvek a levéltárban átnézéssel kutathatók. A zsidóságra vonatkozó anyag az elmúlt évek folyamán át lett tekintve. A gyűjtött anyagok pontos helyei, illetve regesztái a levéltár honlapján elérhetők.¹⁹

A forrásanyagról

A szegedi Bűnfenyítő Törvényszéknek az MNL Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárában fellelhető állaga (1861–1871) mintegy 1034 bejegyzést tartalmaz a zsidóságra vonatkozóan. A bejegyzések a Bűnfenyítő Törvényszék elé tartozó ügyeken kívül polgári peres, illetve gazdasági ügyeket is tartalmaznak, amelyeket visszautaltak az illetékes törvényszékek elé. A bejegyzések jellemzője, hogy gyakran a törvénykezési folyamatról számolnak be, egy-egy ügy részletei homályban maradnak. Ezért azok feltárása a „c” jelzetű kollekciónban (a Bűnfenyítő Törvényszék iratai címmel) elhelyezett iratanyag tanulmányozásával lehetséges. A jegyzőkönyvi bejegyzések általában rövidiek, lényegre törők. A dokumentumanyag nyelve magyar.

A jegyzőkönyvi bejegyzések időbeli megoszlása

A jegyzőkönyvek vezetése 1861-ben vette kezdetét, a törvényszék újjáalakulásának időpontjától kezdődően, és vezetésük megszakítás nélküli a vizsgált időszakban. A dokumentumanyag nem kizárólagosan zsidóságot érintő ügyeket tartalmaz. A zsidóságra vonatkozóan az első bejegyzés 1861 júliusából származik.²⁰ Az 1853-ban a városban lakosítást kérelmező Laufer Ignác és felesége, Hernfeld Hani ellen gazdaság vádja merült fel. A bejegyzés szerint a tanúvallomások igazolták az ártatlanságukat, és az ékszereket visszakaphatták. Az ő nevük a későbbiekben nem is tűnik fel a Bűnfenyítő Törvényszék bejegyzéseiben. A jegyzőkönyvezés májusban vette kezdetét, ezért némiképp meglepő, hogy a zsidó-

¹⁷ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1867/703.

¹⁸ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1869/416.

¹⁹ A zsidósággal kapcsolatos gyűjtések és adatbázisok helye: <https://mnl.gov.hu/mnl/csml/adatbazisok> (letöltve 2024. május 30.)

²⁰ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1861/73.

ságra vonatkozó bűnyűgy esetében csak július közepén található az első megjegyzés. A korszakból származó közgyűlési és gazdasági jegyzőkönyvben erre az esetre vonatkozóan nem található további utalás. A zsidóságra vonatkozó bejegyzések száma évenként a következőképpen alakult:

Év	Bejegyzések száma
1861	18
1862	97
1863	143
1864	98
1865	88
1866	106
1867	108
1868	99
1869	86
1870	94
1870	97

1. táblázat: A bünyfenítő jegyzőkönyvek zsidó vonatkozású bejegyzései 1861–1871 között

Az 1. táblázat adatai azt tükrözik, hogy az 1861. és 1863. évek kivételével valamennyi évben 86–108 közötti bejegyzés olvasható a jegyzőkönyvek lapjain a zsidóságra vonatkozóan. Az 1861. évben feltűnően alacsony számú bejegyzés (18) felveti azt a kérdést, vajon mi lehet ennek az oka. A korabeli tanácsülési jegyzőkönyv sem tartalmaz sok bünyesettel kapcsolatos bejegyzést erre az időszakra. Az 1863. évben ugyanakkor a táblázat értelmében már 143 a bejegyzések száma, bár ez sem tekinthető kiemelkedően magas értéknek. Még inkább alacsonyabbnak tűnik ez a szám annak fényben, hogy ezek nem az abszolút ügyek számát jelzik, hiszen egy-egy esethez kapcsolódóan több bejegyzés is tartozik. Erre szolgálhat példaként Adler Emánuel peres ügye 1864-ből. A Bünyfenítő Törvényszék tanúvallomást várt el tőle, amit 1864. március 19-én három bejegyzési szám alatt is rögzítettek.²¹ Később még egyszer tanúskodik: 1864. április 13-án²² olvasható a dokumentumanyagban, hogy Adler Emánuel tanúvallomást tett a Koller Jozsefnél talált hamis bankó ügyében. Egy másik példa Deutsch Dávid esete. 1866-ban az 53 éves házalót lopással gyanúsították meg. A vád megalapozottnak tűnt, ezért félévi elzárásra ítélték.²³ Azonban még ugyanezen év decemberében fellebbezett az ítélet ellen.²⁴ 1867-ben egy újabb bejegyzés arról tudósít, hogy Dobó János vádolta meg pénzlopással Deutsch Dávidot, azonban később a szalmazsákjában megtalálta a pénzt. Emiatt az elítélt újabb fellebbezést nyújtott be. A törvényszék azonban az ügyben további vizsgálatot rendelt el.²⁵ A fentebbi példák utalnak arra, hogy a

²¹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1864/208, 209, 210.

²² MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1864/347.

²³ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1866/392.

²⁴ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1866/1178.

²⁵ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1867/62.

bűnfenyítő törvényszéki jegyzőkönyvek bejegyzései a törvénykezési folyamatokat mutatják be, és a bűnügyek részleteiről nem minden esetben adnak pontos felvilágosítást, vagy egy későbbi dokumentum világít rá a részletekre. A bejegyzések száma – ahogyan említettük – közel azonos maradt minden évben.

A bűnperek szereplői

A jegyzőkönyvi bejegyzéseket mindig a törvényszéki írnok rögzítette. Ezért közvetett formában közli a dokumentumban, hogy a forrásban szereplő zsidó lakosok kérvényt, panaszt, fellebbezést, folyamodványt nyújtottak-e be, a törvényszék milyen határozatot, ítéletet hozott az ügyben, avagy mindezek a zsidó szereplők ellen kerültek benyújtásra. A bejegyzések minden esetben magánszemélyekhez köthetők. Sőt egyetlen esetben sem olvashatunk a közösség egésze elleni büneseti eljárásról, vagy arról, hogy a zsidó közösség és egyén közötti bűnügy került volna a Bűnfenyítő Törvényszék elé. A bejegyzésekben szereplők közül magánszemélyekhez köthető 1871-ben Engel Sándor tanúvallomása, akit egy lopási ügyben hallgattak ki.²⁶ A keresztény és zsidó társadalom tagjainak egymás közötti bűnpérré példaként szolgálhat Deutsch Antal és Czinner Móritz esete, akik Molnár László ellen rágalmazás miatt nyújtottak be panaszt 1862-ben. Molnár László kecskeméti illetőségű, ezért az ügye vizsgálatát a kecskeméti törvényszékhez helyezték át.²⁷ A zsidó társadalom tagjainak egymással való ügyei között olvasható, hogy Pollák Simon örökösei kérelmeztek 1863-ban, hogy Deutsch Károly ne tekinthessen be Pollák Simon könyvelésébe, amit a törvényszék jóváhagyott.²⁸

A törvényszéki bejegyzésekben szereplők esetében a zsidó társadalom tagjai áldozatként, elkövetőként (vagy gyanúsítottként), illetve az adott ügyben tanúként egyaránt szerepelhettek. A bejegyzésekben 1866-ban Flesch Mihály lopás kárvallottjaként folyamodott a törvényszékhez.²⁹ 1862-ben Weinberger Adolf az ellene irányult tettlegesség miatt emelt panaszt.³⁰ Elkövetőként Kirscht Mór testi sértési ügyét a törvényszék 1870-ben tárgyalta.³¹ A büntett lehetett vagyon, illetve személy ellen irányuló egyaránt. 1870-ben Schreiber Ignác sikkasztással vádolta meg Schwartz Jakabot.³² A jegyzőkönyvben testi sértés ügyében 1870-ben Schlesinger Lipót és Hirsch József ellen a főkapitányi hivatal 100-100 Ft pénzbüntetést ítél meg.³³

A bűnfenyítő törvényszéki jegyzőkönyv anyagában a zsidó társadalom női tagjainak esetei is felbukkannak. Ezek a jegyzőkönyvi bejegyzések több szempontból is figyelmet érdemelnek: névtimológiai, gazdasági, bűnügyi és genealógiai történelemre vonatkozóan egyaránt. A korábbi bűnfenyítő törvényszékek lapjain a nők nevei több formában szerepelnek: férjzett nevükön, vagy csak az utónevet megadva, néha pedig a leánykori nevet is rögzítve, jöllehet már 1787 óta II. József névadó rendelete rögzítette az állandó vezetékne-

²⁶ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1871/118.

²⁷ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1862/74.

²⁸ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/453.

²⁹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1866/556.

³⁰ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1862/518.

³¹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1870/1246.

³² MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1870/995.

³³ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1870/740.

vek viselési kötelezettségét.³⁴ Mivel ebben az időszakban az anyakönyvezés esetlegesnek számított, ezért fontos adalékként szolgálnak a magyarországi zsidóság névállományára vonatkozóan. 1850 után a zsidóság körében is rendezettebbé vált az anyakönyvek vezetése.³⁵ Mégis az 1861–1871 közötti évekből származó bünyfenyító törvényszéki jegyzőkönyvek lapjain valójában a korábbi gyakorlat köszön vissza. Jóllehet a nők férjezett neve mellett a leánykori nevük (vagy csak a leánykori nevük) olvasható, óvatosságra intenek azok az esetek, amikor a nők családneve ugyanaz, mint a férjüké. 1862-ben Gleich Herman szabadlára helyezését kérelmezte felesége, Gleich Fanni.³⁶ Esetükben a házastárs nevét adják meg családi névként, nem a leánykori nevet. Az 1860-as években a magyarországi zsidó társadalom körében kezdetét vette az a folyamat, amelynek során a munkahely és otthon elvált egymástól.³⁷ A nők, akik korábban besegítettek az üzleti vállalkozásokba (kereskedés, ipari termékek készítése³⁸), háziasszonyokká vagy családanyává váltak (ez utóbbi arra utal, hogy a háztartást már nem ők vezetik). A Bünyfenyító Törvényszék bejegyzései Szegeden azonban árnyalják ezt a képet. A női részvétel az üzleti életben igen aktív, azaz a városban nem következett be a hirtelen váltás. A fent említett jelenség hosszabb folyamat eredményeként alakulhatott ki.

A bünyfenyító jegyzőkönyvek lapjain a nők csakúgy, mint a férfitársadalom tagjai, lehetnek áldozatok: 1866-ban Weinberger Júlia kárára lopást követtek el.³⁹ Tettesként erőszakoskodás vádjával került a törvényszék elé Pick Móriczné 1868-ban.⁴⁰ 1868-ban Pollák Rozália és Mühlstein Sarolta lopási ügyben tettek tanúvallomást.⁴¹ Nem ritka, hogy férjeik szabadon bocsájtása miatt esedeznek az asszonyok, ahogyan ezt tette 1864-ben Iritz Mária.⁴² Férjét, Pétert másfél évre ítélték, azonban már korábban a szabadulásáért esedezik.

A női elkövetők esetében a lopás, orgazdaság, valamint az erőszakoskodás (verekedés) vétségének gyanúja merült fel. Az orgazdaság vádjai megerősítik a korábbi következtetést, amely szerint a munkahely és az otthon még nem különült el egymástól: hiszen a bűnügyekben a gyanú a férj és feleség iránt egyaránt felmerült. 1862-ben Fischer Simont és nejét, Kaufman Rozáliát csalással vádolták.⁴³

A bejegyzésben szereplők életkori adatai

A város korábbi bünyfenyító törvényszéki jegyzőkönyveiben⁴⁴ a bejegyzések mintegy 261 esetben tartalmazták az elítéltek életkorát. Az 1861–1871. év közötti jegyzőkönyvekben mindösszesen 58 főnél szerepel életkori adat. 54-en közülük férfiak, míg 4 adat nőkre vo-

³⁴ Scheiberné 1981; Komoróczy, 2013, 399–405.

³⁵ MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a 1850/6832.

³⁶ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1862/783.

³⁷ Strausz 1890, 6.

³⁸ Goldziher a *Naplójában* írta: „Anyám versenyzett férjével a vevők kiszolgálásában, drága húgom 13 évesen a varrógépen dolgozott...” (Goldziher 1974, 32).

³⁹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1866/755.

⁴⁰ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1868/650.

⁴¹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1868/968.

⁴² MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1864/1226.

⁴³ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1862/124.

⁴⁴ MNL CsCsVL Szeged IV. 1018.c jelzet alatt található: Bünyfenyító Törvényszék jegyzőkönyvei 1721–1847.

natkozik. Az elkövetők számarányához viszonyítva ez utóbbi szám nem tekinthető magasnak. A nők esetében a négy példa semmiképpen nem fedheti le a társadalom egészét, és nem vonható le belőle következtetés. A férfiak esetében is helytálló ez a megállapítás.

A jegyzőkönyvben a legfiatalabb bűnelkövető a 13 éves Deutsch Bernát, aki szegedi társával, Stern Mórítzcal lopás gyanújába keveredett.⁴⁵ Mórítzot 14 nap elzárásra és a kár megtérítésére ítélték. Bernát az ítélet elől elmenekült, jóllehet a törvényszék távollétében is elítélte. A legidősebb elkövető, Pollák Sándor 75 évesen csőd miatt került a törvényszék elé.⁴⁶

A bűnelkövetők életkori adatainak egybevetése az 1721–1847 közötti jegyzőkönyvekkel hasonlóságot mutat: az elkövetők többsége a 19–29 éves korosztály köréből került ki. 30–49 éves, valamint a 10–18 éves korosztály körében is mindkét korszakban jelentős számban megtalálhatók a vádlottak. A 19–49 éves korosztály bűnügybe keveredett tagjainak foglalkozása döntően kereskedő (illetve pénzügyletekkel foglalkozók). Az üzletkötés, vásárlás, pénzkölcsönzés során felmerülő viszályok ügyei kerültek a bünyfenyítő bíróság elé.

A dokumentumanyag geográfiai megoszlása

A bünyfenyítő törvényszék elé kerülő ügyek regionális megoszlása a tízéves periódus alatt igen szerteágazó képet mutat:

Régió ⁴⁷ /Ország	Dokumentum száma	Település száma
Oberland	2	2
Kis-Burgenland	3	3
Középső (Pest városa is)	66	8
Dunántúli	6	7
Keleti	9	6
Déli	1196	51
Külföld	31	12

2. táblázat: A Bünyfenyítő Törvényszék ügyeinek geográfiai megoszlása

A bejegyzésekben szereplő települések száma 99. A Magyar Királyságon belül 85 település neve olvasható: így például Oberlandban Nagytapolcsány, Burgenlandban Kőszeg, a dunántúli régióban Bonyhád, Veszprém, a keleti régióban Sátoraljaújhely, Ung, a középső régióban Buda, Pest, Óbuda, Tinnye, a déli régióban Szeged, Hódmezővásárhely, Temes, Arad, Szabadka, Nagyikinda. Az országhatárokon túlról Bécs, Prága, Lemberg, Párizs, Prosznitz, Troppau települések nevei olvashatók. A külföldi kereskedelmi partnerekkel fennálló viszály is megjelenik a sorokban. A bécsi Berdach testvérek csalással és váltóhamisítással vádolták meg Gelb Adolf budai, Gleich Herman szegedi, Auspicz Mór pesti és Sicher József óbudai lakost. A szegedi lakos esetében a városi rendőrségnek kellett eljárni az

⁴⁵ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1861/112.

⁴⁶ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1865/562.

⁴⁷ Oberland: Liptó, Árva, Trencsén, Nyitra, Pozsony, Túróc megyék. Kis-Burgenland: Moson, Sopron, Vas megyék. Dél-Dunántúl: Zala, Somogy, Tolna, Baranya megyék. Középső országrész: Győr, Komárom, Veszprém, Esztergom, Fejér, Pest, Nógrád, Heves, Borsod megyék, Jászkun kerület. Keleti országrész: Máramaros, Sáros, Szepes, Szabolcs, Szatmár, Abaúj-Torna, Bereg, Ugocsa, Ung, Bihar, Zemplén megyék, Hajdú kerület. Déli országrész: Békés, Bács-Bodrog, Arad, Csongrád, Csánád, Temes megyék.

ügyben.⁴⁸ Egy-egy bejegyzés több településhez is kapcsolódhat: Adler Ferenc elleni lopással Sváb Simon 32 éves szegedi bőrkereskedő és Kleiman Jakab 32 éves komarnyiki (Sáros megye) rongykereskedő került gyanúba. Bizonyíték hiányában felmentették őket.⁴⁹

A táblázat adatai alapján a törvényszék elé kerülő ügyek helyi szegedi vonatkozásúak, jelentős részük a régióhoz vagy a közel fekvő megyékhez (Csanád, Arad, Temes megyék) kapcsolható. Illetve kiemelkedően magas a Pest városhoz kapcsolható ügyek száma (46). Mindez a zsidóság gazdasági kapcsolatainak, migrációjának fő irányvonalára mutat rá. A geográfiai kiterjedtség önmagában jelzi azt a széles társadalmi, kapcsolati és gazdasági hálót, amellyel a korabeli szegedi zsidó lakosság rendelkezett. Az 1721–1847 és az 1861–1871 között keletkezett bünfenyítő jegyzőkönyvi bejegyzéseket vizsgálva megállapítható, hogy a geográfiai megoszlás tekintetében szinte semmilyen változást nem lehetséges megállapítani a két korszakban, hiszen a déli és középső területekre vonatkozó bejegyzések száma a legmagasabb.

A bünfenyítő törvényszéki ügyek tárgyai

A Bünfenyítő Törvényszék forrásanyagának tárgyi megoszlása igen széles körű. A feljegyzésekben szereplő csoportok (gazdasági büntett, tulajdon elleni vétség, személy elleni vétség, peres ügy folyamata) további alkategóriákra bonthatók. A bejegyzések tárgyai a következő területeket fedik le: adásvétel, adósság, bántalmazás, becsületsértés, bírói zár, bebörtönzés, bűnrészesség, csalás, csőd, szemérem elleni vétség, feljelentés, gyilkosság, gyilkossági kísérlet, hamis bankjegy, hamis marhalevél, lopás, orgazdaság, sikkasztás, rabtartási költség, tanúvallomás, uzsora, hamisítás, mérgezés, emberölés, árverés, betáblázás, gyűjtogatás, peres eljárási folyamat (fellebbezés, bizonyítvány kérése), kegyelmi kérvény.

Emellett több esetben egyetlen rövid bejegyzés több tény is közöl: 1861-ben Pollák Leopold aranyműves boltját feltörték, és vallja, hogy onnan ékszereket tulajdonítottak el. A gyanúsítottak Schwáb Herman és Simon, de a törvényszék felmenti őket. A dolog azonban nem zárul le, további vizsgálatot rendeltek el.⁵⁰ A törvényszék elé kerülő ügyekben kiemelkedő a lopás és rablás (173), a csalás (97), a tanúvallomások tétele (184), a szabadlábra helyezés kérelmének (34), a bántalmazásnak (53), a sikkasztásnak (31) az esetei.

A fentebbi felsorolás alapján látható, hogy a gazdasághoz kapcsolódó bűnesetekre vonatkozó bejegyzések aránya tekinthető a legmagasabbnak a zsidósággal kapcsolatban. A forrásban ritkán található meg egy-egy ügy részletesebb kifejtése. Pollák Sándor csődperében 1865 márciusában tanúvallomást tett. Gazdasági bukásának okát a törvényszék gondatlanságnak tekinti, ezért felmenti a csalás vádjá alól,⁵¹ de a csőd miatt 4 havi elzárást ró ki rá. Az ügy bonyolultságára utal, hogy Schatelesz számára ingóságokat adott át azért, hogy a hitelezőit kijátssza.⁵² Valójában Schatelesz felesége nem más volt, mint Pollák Katalin, aki Sándor testvére.⁵³ Mindketten Pollák Simon örökösei, aki Szeged gazdasági életének meg-

⁴⁸ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/249.

⁴⁹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/80.

⁵⁰ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1861/74.

⁵¹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1865/562.

⁵² MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1865/22.

⁵³ MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a 1865/4929.

határozó alakjának számított.⁵⁴ Deutsch Károly 1863-ban nyújtott be panaszt Deutsch Bertalan és Pollák Ignác ellen, csalással vádolva őket.⁵⁵ A bécsi Udvari Kancellária leiratára Kelemen István főügyész tett jelentést az ügyben.⁵⁶ Elrendelték Pollák Simon kereskedelmi könyveinek a vizsgálatát.⁵⁷ Bár Deutsch Károly is szeretne jelen lenni a könyvek átvizsgálásakor, ezt a hatóságok nem engedélyezik.⁵⁸

Egy-egy tárgyi csoportként megjelölt kategória azonban nem homogén. Példaként említhető a bántalmazás csoportja. Ennek egyik alcsoportja a szóbeli tettelegesség. 1863-ban Hauser Ignác Borhegyi Illés ellen nyújtott be keresetet, mivel az megfenyegette.⁵⁹ 1864-ben Seidmann József ellen elkövetett becsületsértési perben Ausländer Adolfnét és Flesch Reginát a törvényszék 5 Ft fizetésére ítélte, amit a szegényalapba kellett befizetniük. A vádlottak fellebbezése után azonban a törvényszék az ügyet a polgári törvényszék hatáskörébe utalta át.⁶⁰ 1870-ben a szegedi Polgári Törvényszék nyújtott be panaszt Schlesinger L. és fia pesti kereskedők ellen rágalmazás vétsége miatt a Bünyfenyítő Törvényszékhez.⁶¹ A második alcsoportba tartoznak a fizikai tettelegesség esetei. Ez lehetett könnyű testi sértés, amikor az ügyben a kapitány járt el. 1870-ben Schlesinger Lipót és Hirsch József bántalmazta Fried Samut. Ez utóbbi orvosi látletet kért, a kapitány az elkövetőket 100-100 Ft pénzbüntetésre és 4 Ft gyógyköltség megfizetésére ítélte. A vádlottak fellebbeztek az ítélet ellen.⁶² 1870-ben Herczl Dávid hatósági közeg ellen követett el testi sértést, sőt azt mondta neki „ő előtte senki”.⁶³ Súlyosabb bűneset a szemérem elleni erőszakos ügyek csoportja. Brünauer Sámuel szolgáloja (aki keresztény) vádolta a büntett elkövetésével. Az ügyben Lusztig Lipót tanúskodott, és eszerint a bűneset időpontjában személyesen jelen volt, és Brünauer csak megmotozta a szolgálot (lopás gyanúja miatt), majd kilökte a szobából. Az orvosi vizsgálat igazolta, hogy valóban nem követte el a vádlott a bűncselekményt.⁶⁴ A legsúlyosabbnak ítélt alcsoport az emberölés büntette. Pick Márk 17 éves lakos ellen felmerült az emberölés vádjá, aki Varga János helybeli lakost kilökte apja boltjából, aki azt követően elhalálozott. A vizsgálat kiderítette, hogy Varga János erősen ittas állapotban ment haza, illetve az sem egyértelműsíthető, hogy valóban kilökte a fiatal segéd az ajtón.⁶⁵ A zsidó közösség tagjai áldozatként is szerepelhettek gyilkossági ügyben. 1869-ben Budai Teréz Lövy Lövinger Rozál és Lövy Károly kislányának a szájába vitriolt töltött.⁶⁶ A gyermek orvosi segítséggel élte túl a gyilkossági kísérletet.⁶⁷ Budai Teréz állítása szerint csak véletlen baleset történt.⁶⁸

⁵⁴ Már 1814-ben szerepel a városi tanácsülési jegyzőkönyvben a neve az ügyvédi kinevezése során (MNL CsCsVL Szeged IV. 1003.a 1814/4919).

⁵⁵ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/225.

⁵⁶ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/313.

⁵⁷ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/427.

⁵⁸ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/492.

⁵⁹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/36.

⁶⁰ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1864/715.

⁶¹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1870/1229.

⁶² MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1870/740.

⁶³ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1870/997.

⁶⁴ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1871/776.

⁶⁵ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1861/174.

⁶⁶ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1869/665.

⁶⁷ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1870/142.

⁶⁸ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1869/596.

A fenti példák egy-egy ügy bonyolultságára és a peres folyamatok részleteire is rávilágítotak, jóllehet a bejegyzések lényegre törők. A források betekintést engednek a zsidó és nem zsidó társadalom mindennapi életébe és kapcsolataiba.

Ahogy fentebb volt szó róla, a bejegyzések esetei leginkább egy-egy magánszemélyhez köthetők. A források a társadalmi és gazdasági kapcsolatrendszer elsőrendű forrásai a korszakból: a korabeli vállalkozásokra világít rá 1862-ben Zinner (Czinner) Nina kérelme, aki a férje halála után a Goldner és Zinner cég javára bejegyzett vagyონrész bírói zár alá vételét kérelmezte a lányai, Sarolta és Fanni számára.⁶⁹ A Goldner és Czinner cég története a jegyzőkönyvek lapjain is nyomon követhető. Goldner Fülöpöt 1853-ban a tanácsülési jegyzőkönyvben mint katonakötelezett kereskedősegédet említik először.⁷⁰ 1856-ban Czinner Mórítz pedig mint a Trieszti General Biztosító ügynöke szerepel a dokumentumban, aki Goldner Fülöppel együtt dolgozott.⁷¹ Később közösen vállalkoztak a városi világítás haszonbérletére. A város által bejegyzett első számla 1858-ból származik.⁷² A közös társulás rokonai kapcsolat kialakítását is eredményezte, hiszen 1861-ben Goldner Fülöp és Czinner Sarolta összeházasodott.⁷³ A bejegyzés azért is érdemel figyelmet, mivel az a házasságkötés mellett a házassági szerződés tartalmára is utal, eszerint 2000 Ft hitbért és 6127 Ft 30 kr hozományt rögzítettek abban az ara számára. 1861-ben Czinner Mórítz halála után Goldner Fülöp a vállalkozást a saját nevére íratta át.⁷⁴ Czinner özvegye azt követően lányai örökségének megóvása érdekében fordult a törvényszékhez, mivel a cég ellen hamisítás gyanúja merült fel.⁷⁵ A per megszüntetésére 1863 áprilisában került sor, ekkor Goldner Fülöpre mint szállító kereskedőre hivatkozik a törvényszéki bejegyzés.⁷⁶ Az adatok a társasvállalkozás mellett a családi viszonyrendszerre, a házasságkötésre mint a férj és feleség közötti gazdasági szerződésre is rávilágítanak. Ebben az esetben a társasvállalkozás az egyik fél halála miatt vált egyszemélyes vállalkozássá. Ugyanakkor az elhunyt özvegyének a családi vagyon védelmében a törvénykezési ügyben intézett kérelme rávilágít a korszakban elfogadott gyakorlatra. Egy-egy csodeljárásban vagy peres ügyben a házastársak igényelheték a saját vagyonrészüket mint hozományt. Sőt elsődleges jogot formálhattak a kifizetésre, más igénylőket megelőzve.

A bejegyzésekben nem találhatók vallási ügyekhez kapcsolódó esetek. Ennek oka, hogy ezeket a tanácsülési jegyzőkönyvekben rögzítették. 1852-ben a zsinagóga udvarán működő rituális mészárszék ellen a városi tisztiorvos jelentése alapján a nem megfelelő higiéniai viszonyok miatt indult rendőrségi vizsgálat,⁷⁷ azonban az ügy nem került a Bünyfenytő Törvényszék elé.

Feltűnő, hogy hiányoznak a Wodianer, Schvartzenfeld családokhoz köthető perek. Ennek az oka lehet, hogy elköltözésük után a peres ügyek már rendeződtek.

⁶⁹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1871/781.

⁷⁰ MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a 1853/843.

⁷¹ MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a 1856/1143.

⁷² MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a 1858/17775.

⁷³ MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a 1861/4030.

⁷⁴ MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a 1861/6138.

⁷⁵ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/312.

⁷⁶ MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b 1863/471.

⁷⁷ MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a 1852/3682.

Összegzés

A Szeged város Bünyenyítő Törvényszéke elé kerülő ügyek forrásanyaga 1861–1871 között mind a helybeli, mind pedig a magyarországi zsidóság történelmének megismerését elősegíti. A történeti forrásértékkel rendelkező dokumentumanyag még erre a viszonylag rövid időszakra vonatkozóan is igen tekintélyes. Az anyag a már megtelepedett, polgárosodó, (főként) városi zsidóság történelmébe enged betekintést, kiegészítésül szolgál a korszakban fellelhető további anyagokhoz. A Bünyenyítő Törvényszék elé kerülő ügyek nem csupán ítéleteket tartalmaznak, az anyag a zsidó társadalom tagjainak gazdasági, szociális kapcsolataira, viszonyrendszerére világít rá. A dokumentumanyag nem csupán a zsidó társadalom történelmére nézve bír jelentős forrásértékkel, mivel az elválaszthatatlan Magyarország és Szeged város történelmének a vizsgálatától. Az apró, néha terjedelmesebb információk alakíthatják a korszak társadalmáról alkotott eddigi ismereteket. Magának a forrásanyagnak a kategorizálása elősegíti a jövőbeli kutatásokat. Az állag feltárása és leírása egyértelműsítette azt a feltételezést, hogy a levéltári rendezés alapján kialakított akták egyes elemei más-más fondokban vagy más állagokban találhatóak (sőt gyakran más levéltárban is). A vonatkozó iratok lelőhelyének a felkutatásával lehetőség nyílik egy-egy anyagegyüttes aktáinak és iratanyagának az összekapcsolására.

Bibliográfia

Források

- Dányi–Dávid 1960 = Dányi D. – Dávid Z. (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787*. Budapest.
- Fényes 1837–1839 = Fényes E.: *Magyar Országunk, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. Pest.
- Goldziher 1974 = Goldziher I.: *Napló*. Budapest.
- Komoróczy 2013 = Komoróczy G. (szerk.): *„Nekem itt zsidónak kell lenni”: Források és dokumentumok (1956–2012)*. (A zsidók története Magyarországon 1–2. kötetéhez, Szöveggyűjtemény), Pozsony.
- MNL CsCsVL Szeged IV. 1003.a = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára. Szeged. Tanácsülési jegyzőkönyvek.
- MNL CsCsVL Szeged IV. 1018.c = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára. Szeged. Bünyenyítő Törvényszék iratai.
- MNL CsCsVL Szeged IV. 1107.a = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára. Szeged. Tanácsülési jegyzőkönyvek.
- MNL CsCsVL Szeged IV. 1122.b = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára. Szeged. Bünyenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei.
- MZSO II = Mandl B. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. II. Budapest, 1937.
- MZSO III = Mandl B. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. III. Budapest, 1937.
- MZSO V/1 = Grünvald F. – Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. V/1. Budapest, 1959.
- MZSO V/2 = Grünvald F. – Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. V/2. Budapest, 1960.
- MZSO VII = Grünvald F. – Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. VII. Budapest, 1963.

MZSO VIII = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. VIII. Budapest, 1965.

MZSO IX = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. IX. Budapest, 1966.

MZSO XII = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. XII. Budapest, 1969.

MZSO XIII = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. XIII. Budapest, 1970.

Strausz 1900 = Strausz A.: A guvernántok. *Egyenlőség*, 1900. február 11. 5–6.

Szakirodalom

Bácskai 1984 = Bácskai V.: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest.

Blazovich 2007 = Blazovich L.: *Szeged rövid története*. (Dél-Alföldi évszázadok 21.) Szeged.

Bernstein 1900 = Bernstein, B.: Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn. Auf Grund archivalischer Quellen. In: *Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*. Hrsg. von M. Brann – F. Rosenthal. Breslau, 599–628.

Lów–Kulinyi 1885 = Lów I. – Kulinyi Zs.: *A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig*. Szeged.

Mislovics 2008 = Mislovics E.: *A magyarországi zsidóság demográfia- és gazdaságtörténete, 1700–1830*. Jerusalem. (PhD. kézirat)

Scheiberné 1981 = Scheiberné Bernát L.: *A magyarországi zsidóság személy- és családnévei II. József névadó rendeletéig*. Budapest.

Ujvári 2000 = Ujvári P.: *Magyar zsidó lexikon*. Budapest.